

İLK-Şİİ OLAYLAR:

1. Tevvâbûn Hareketi

Prof. Dr. Ethem Ruhi FİĞLALİ

Şîa ve teşeyyu kelimelerinin kullanılması konusunda, özellikle Mezhepler Tarihi açısından oldukça ciddi bazı güçlükler mevcuttur. Aslında şîa, Şîa'nın bir fırka olarak zuhûruna kadar, "tarafdar" anlamında, Arap dilinde sık sık kullanılmış bir kelimedir. Bilhassa Hz. Osman'ın hilâfetinin ikinci dönemi ile Hz. Ali'nin hilâfeti sırasında, Müslümanların farklı görüşler etrafında toplanmaları üzerine, toplulukları belirlemek için, meselâ "Şîatu Osman", "Şîatu Ali", "Şîatu Muâviye" ve benzeri şekillerde kullanılmış ve bu kullanışta bir "mezheb" kastedilmemiştir. Umûmî mahiyetteki bu kullanış, Hz. Hüseyin'in 10 Muharrem 61/10 Ekim 680 tarihinde, Kerbelâ'da hunharca şehîd edilmesinden sonralara kadar devam etmiştir. Gerçi Mustafa Kâmil eş-Şeybî, Hz. Hüseyin'in şehîd edilmesinden sonra, şîa'nın bir terim olarak Emevîlere karşı Hz. Ali ve soyunun haklarını aramak ve yardım etmek için toplananları ve onlara tarafdar olanları ifade etmeye başladığını söylerse de¹, bunun çok sonraları başlamış olması muhtemeldir; çünkü bu kelime, Mervan b. el-Hakem (64-65/684-85) zamanında bile, teknik anlamı dışında, "tarafdar" mânasında, "Ümeyye oğulları şîası (tarafdarı)" şeklinde kullanılıyordu².

Maamafih bir fırka, bir mezheb anlamında olmamakla beraber, bu kelimeye, kaynaklarda, Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beytine uyanlar ve onlara tarafdar olup yardım edenler anlamında, ilk olarak Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ (157/774)'nın Hz. Hasan'ın Kûfelilere hitâben söylediği, "Sizler bizim tarafdarımızsınız (şîatunâ)..." sözünü rivâyetinde rastlanmaktadır³. Nasr b. Muzâhim el-Minkarî (212/827) de, kelimeyi, "Ali, Talha

1 Kâmil M. eş-Şeybî, *el-Fikru's-Şîî* (Bağdad 1966), 15-6. Ayr. krş. Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etu't-Teşeyyu'* (Mısır 1969), 14 v.d.

2 el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-Işrâf* (Kahire-Bağdad 1357), 266.

3 Ebû Mihnef, *Makîlu'l-Huseyn* (Bağdad 1977), 2.

ve ez-Zubeyr, Basra'da taraftarlarımı (şîatî) ve memurlarımı öldürdüler' dedi" ifadesiyle aynı anlamda nakletmektedir⁴.

Gerek bu tarz kullanışta gerek tarihçiler ve Mezhepler tarihçilerinin kullanışında, kelimenin, Emevîler devrinin başlarında, mutlak mâna-sıyla, Şîilerin ileri sürdüğü şekilde nass, vasiyet ve ismet sıfatlarıyla mücehhez bir Şîî itikâdına sâhip zümrelere işaret etmediği ve edemeyeceği açıktır; çünkü Şîîliğin vücud bulması, en azından nass, vasiyet ve ismet veya başka bir ifadeyle imâmın yanılmazlığı ve özel bir bilgi ile donatılmış olduğu inancının ortaya çıkışına bağlıdır. Bunlar ise, en erken, Muhammed el-Bâkır (114/733)'ın kardeşi ve arkasından onun oğlu Câfer es-Sâdık (148/765) ile Zeyd b. Ali (122/740) arasındaki tartış-malarda söz konusu edilmiş meseleler cümlesindendir. Dolayısıyla bu tarihten ve hattâ İmâmiyye için, onikinci imâmın 260/873 tarihinde kaybindan önce, şîa ve teşeyyü' kelimelerini kullanmak, Mezhepler Tarihi açısından birtakım önemli karışıklıklara sebebiyet verebilir. Bu yüzden, Emevîler devrindeki Şîî faaliyetleri için, Prof. W.M. Watt'ın "İlk-Şîî Olaylar" şeklindeki isâbetli tâbirini kullanmak⁵, daha ter-cihe şâyân görünmektedir.

Şüphe yok ki Hz. Hüseyin'in fecî şekilde şehîd edilmesi, yalnız Hâşim oğullarını değil, aynı zamanda Hz. Peygamber'in bir emâneti durumunda olan Ehl-i Beyt'e azâmî saygı, sevgi ve bağlılık hisleriyle dolu samimî Müslümanları da derinden sarsmış ve kalplerinde kapılmaz bir yara açmıştı.

Nitekim bu acı ve acıklı hâdise, Hz. Ali ve oğullarının haklarını aramak ve intikamlarını almak bahanesine sığınıp siyâsî bir temâyül olarak kamu oyu oluşturmaya mâtuf veya başka bir ifadeyle siyâsî mânada Şîîliğin ilk işaretlerini veren birtakım hareketlerin nirengi noktası olmuştur⁶. Bu bakımdan, Kerbelâ vak'ası Mezhepler Tarihi açısından da ilk-şîî olayların tedkiki için uygun bir başlangıç noktası olabilir.

Kerbelâ vak'asından sonra, Hz. Ali ve oğullarının haklarını aramak ve intikamlarını almak gayesiyle girişilmiş ilk hareket, Tenvâb'un hareketi adıyla meşhur olmuştur.

Gerçi H. Lammens⁷, W.M. Watt⁸, ve N. Abdulmun'im Dâvud⁹, Hucr b. Adiyy'in 51/671 yılında öldürülmesiyle neticelenen olaya, onun

⁴ el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, nşr. A. Hârûn (Kahire 1382), 5.

⁵ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri (The Formative Period of Islamic Thought)*, çev. E. Ruhi Fığlalı (Ankara 1981), 47.

⁶ Krş. E. Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri* (İstanbul 1980 (86-90)).

⁷ H. Lammens, "Hucr b. Adiy", *İslâm Ansiklopedisi*, 5/1, s. 576.

⁸ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 49.

Muâviye'ye karşı giriştiği başarısız isyan hareketidir, diyerek, bu olayı, sanki Hz. Ali'nin şehid edilmesinden sonra başvurulmuş ilk-şîî olayı şeklinde değerlendiriyor gibi görünmektedirler. Ancak olayların seyrine göre, Hucr'un hareketini ilk-şîî olayları arasında zikredebilmek oldukça zordur. Maamafih Hucr b. Adiyy, hareketli bir hayat yaşamıştır. Hz. Peygamber zamanında, Kinde kabilesinin elçisi olarak kardeşi Hânî ile birlikte Nebî (s.a.s.)'ye gelerek Müslüman olmuştur. Lammens'in "eski kaynaklar kabul etmezler" demesine rağmen¹⁰, "sahâbîdir"¹¹ ve hattâ "sahâbenin faziletlielerindendir"¹². Kâdîsiyye'ye katılmıştır. Hz. Ali'nin önde gelen dostlarından biri sıfatıyla Cemel'e katılmış ve Sıffin'de ve Nehrevan'da Kinde kabilesinin yanında yer almıştır. Hz. Ali'nin şehid edilmesinden ve bilhassa Hz. Hasan'ın vefatından sonraki faaliyetleriyle ilgili rivâyetler, cüz'î farklılıklara rağmen umumî hatlarıyla iki grupta hülâsa edilebilir.

Bunlardan Hişâm b. Muhammed ve Ebû Mihnef yoluyla gelen habere göre, Muâviye b. Ebî Sufyân, 41/661'de, el-Muğîre b. Şu'be'yi Kûfe'ye vâli tâyin ettiği zaman, oradaki herşeyi ona emânet ettiğini, onun için kendisini memnun edecek gücünü artıracak ve tebaasını iyiliğe götürececek işler yapmasını istedikten sonra, Hz. Ali'ye sövme ve onu kötöleme, Hz. Osman'a rahmet dileme, Ali'nin ashâbını ayıplama ve onları dinlememe, Osman'ın taraftarlarını ise yüceltip göz-kulak olma işinden uzak kalmasını öğütler. Muğîre de ona bu yolda müsbet cevap verir¹³.

Râvî Ebû Mihnef, Muğîre'nin Kûfe'de yedi yıl vâililik ettiğini; Ali'yi kötöleyip Osman'ın katillerini ayıplaması ve lânet etmesi ile Osman'ı rahmet ve hayırla anıp taraftarlarını temize çıkarması faaliyeti dışında iyi bir vâli olduğunu nakleder. Nitekim ona göre Hucr b. Adiyy, bunları işittiği zaman, "Aksine Allah'ın kötölediği ve lânetlediği kimseler sizlersiniz" şeklinde mukabele ederdi. Hattâ bir gün mescidde, Muğîre yine aynı şekilde Ali'yi kötöleyip Osman'ı ve kanını arayanları hayırla yâd edince, Hucr b. Addiyy ayağa fırlamış ve Muğîre'ye öyle bir bağırış bağırıştır ki, sesini mescidin dışındaki herkes işitmiştir¹⁴.

Hişâm ve Avâne'nin rivâyetlerine göre ise, 51/671 yılında Muğîre ölünce, Kûfe ve Basra vâililikleri birleştirilerek Ziyâd b. Ebî Sufyân'a

9 Nebile A. Dâvûd, *Neş'etu'l-Şiati'l-İmâmiyye* (Bağdad 1968), 72.

10 Lammens, "Hucr b. Adiyy", *I.A.*, 5/1, s. 576.

11 İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/217.

12 İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe*, 1/461.

13 Taberî, 2/111-12.

14 Taberî, 2/112-13.

verilir. Ziyâd mescidde hutbesini okuduktan sonra Osman ve ashâbını hayırla anar ve katillerine de lânet eder. Bunun üzerine Hucr kalkar ve Muğîre'ye yaptığı şekilde, aksi görüşü dile getirir. Ancak Ziyâd, Hucr'a dilini tutmasını söyler. O da râzı olur. Sonra Ziyâd, Basra'ya gider. Yerine de Amr b. el-Hureys'i vekil bırakır. Amr, Ziyâd'a bir mektup yazarak Hucr'un Muâviye'ye lânet ve ondan teberri ettiğini, etrafına Ali'nin şiasının toplandığını ve kendisine mescidde çakıl taşları attıklarını bildirir. Bunun üzerine Ziyâd, geri gelir. Avâne dışında diğer râvîlerin rivâyetlerine göre Ziyâd, mescidde bir Cuma günü hutbeyi uzatır ve namaz gecikir. Bunun üzerine Hucr b. Adiyy iki defa namaz vakitinin geçmekte olduğunu hatırlatır. Sonra namazın geçmesinden endişeye düşünce de, Ziyâd'a bir çakıl taşı atar ve namaza kalkar. Halk da ona uyar. Ziyâd bunu görünce, minberden iner ve namazı kıldırır. Namazdan sonra, Hucr'un durumunu mübâlağalı bir şekilde Muâviye'ye yazar¹⁵. Sonra Hucr¹⁶, arkadaşlarıyla birlikte Ziyâd tarafından hapsedilir ve aleyhinde, Kûfe'nin ileri gelenlerine, doğruluğu tartışmaya oldukça müsâit bir şikâyetnâme de tanzim ettirilir. Bunları, bilâhare, Muâviye'ye gönderir. Onun huzuruna da çıkan Hucr ve arkadaşlarından altı veya yedisi, Muâviye'nin yanından ayrıldıktan sonra, onun emriyle 51/671 tarihinde Merc Azrâ'da öldürülürler¹⁷.

İmdi, oldukça geniş bir tarzda hülâsa edilen bu olaya, Tevvâbûn veya daha sonraları ortaya çıkanlar gibi, düzenli ve müretteb bir isyân hareketi olarak bakabilmek ve öylece ele almak, herhalde pek mümkün olmasa gerektir.

Hız. Hüseyin ve Ehl-i Beyt'in veya başka bir deyişle Hâşim oğullarından birçok ileri gelen şahsın Kerbelâ'daki şehâdetini tâkiben vâli İbn Ziyâd ile Yezîd'in sert tedbirleri ve baskılı idaresi, Hâşim soyuna mensup olanlar ile Hız. Ali ve soyuna taraftar olanların herhangi bir isyan hareketine fırsat ve imkân tanımamıştı. Bu arada Hız. Hüseyin'in şehâdetinden sonra Abdullah b. ez-Zubeyr'in Mekke'de halifeliğini ilân etmesi, öyle görünüyor ki, yalnız Yezîd'e karşı menfî hisler besleyen samîmî Müslümanların değil, aynı zamanda Hız. Ali ve soyuna taraftar olanların ve bilhassa Hız. Hüseyin'in hunharca şehâdetinden sonra Eme-

¹⁵ Bu mektupta Hucr b. Adiyy ve arkadaşlarından *et-turâbiyye es-sebe'iyye* şeklinde söz edilmesi çok dikkat çekicidir. Bk. Taberî, 2/136.

¹⁶ Hucr ve arkadaşlarının sayısının, 12, 13 veya 14 kişi olduğu rivâyet edilmektedir. Bk. İbn Sa'd, 6/217-20; Dineverî, *el-Ahbârü't-Tıval* (Kahire 1960), 224; İbnu'l-Estr, *Usdu'l-Ğâbe*, 1/462.

¹⁷ Taberî, 2/115 v.d.; *Usdu'l-Ğâbe*, 1/462; Dineverî, 223-24.

vîlere karşı düşmanlık hisleriyle dolan kitlelerin de mânevî desteğini kazanmış ve bu insanları bir bekleyiş ve hattâ bir şaşkınlık havası içine itmiş olabilir. Maamafih Emevîlere düşmanlık hisleriyle dolu zümrelerin başında, Hz. Hüseyin'i önce Kûfe'ye dâvet eden ve sonra da onu yarımsız yapayalnız bırakan sözde taraftarları geliyordu ve bunlar da, belki vicdânî bir eziklik ve utanç hissi içinde idiler ve yaptıklarından pişmanlık duyuyor, kendilerini kınıyorlardı.

Nitekim Hişâm b. Muhammed ve Ebû Mihnef kanalıyla gelen rivâyete göre, Hz. Hüseyin şehîd edilip İbn Ziyâd en-Nuhayle'deki karargâhından ayrılarak Kûfe'ye gelince, bu zümreye mensup olanlar birbirleriyle karşılaştıkları zaman, işledikleri büyük hatâyı dile getiriyor ve üzerlerindeki bu büyük günah ve utancı, ancak Hz. Hüseyin'i şehîd edenleri veya bu işe karışanları öldürmekle temizleyebileceklerine inanıyorlardı¹⁸. Ayrıca bunlar, Cenâb-ı Allah'ın İsrâil oğullarına emrettiği, "... Yaratanınıza t e v b e edin; t e v b e etmeyenleri öldürün; bu, Yaratanınız katında sizin için hayırlı olur; O dâimâ t e v b e l e r i kabul ve merhamet eden olduğu için t e v b e n i z i kabul eder" (2. Bakara, 54) meâlindeki âyet-i kerimeyi de kendilerine bayrak kılıyorlardı¹⁹.

Yezid b. Muâviye'nin 64/684 yılında ölümü, mevcut durumda esash bir değişiklik hâsıl etmişti. Bir kere onun yerine fevkalâde önemsiz ve silik bir şahıs olan oğlu Muâviye'nin halife ilân edilmiş olması, harekete geçmek için müsâit zaman ve fırsatı gözlemekte olanlara esash bir imkân sağlamıştı.

Ebû Mihnef, bu durumu aynen şöyle anlatır²⁰:

Tevvâbûn hareketi ilk olarak 61 (680) senesinde başlamıştır. Onlar, Hz. Hüseyin'in kanını taleb için halkı gizlice dâvet ediyor ve çarpışmak için de gerekli olan silâh ve malzemeyi toplamaktan geri durmuyorlardı. Bu nevîden gizli faaliyetlerine ve adam toplamaya, Yezid b. Muâviye'nin öldüğü 14 Rebîyülevvel 64 (10 Kasım 683) tarihine kadar devam ettiler. Yezid'in ölümü üzerine, arkadaşları Süleyman

18 Taberî, 2/497; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Târik* (Beyrut 1385), 4/158.

19 Ahmed b. Ebî Yâkûb, *Târikü'l-Yâkûbî* (Necf 1384/1964), 3/4.

20 Taberî, 2/506-7; krş. Belâzuri, *Ensâbu'l-Eşraf*, nşr. S.D.F. Goitein (Jerusalem 1936), 5/206-7; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, 4/162-3.

b. Surad'ın²¹ yanına gelerek, "Şu azgın adam helâk olmuştur ve idare de zayıftır. İstersen, Amr b. Hureys'e²² saldırır ve onu sarayından çıkarır atarız. Sonra da Hüseyin'in kanını talep için ortaya çıkalım ve katillerini tâkib edelim ve halkı, bu âilenin haklarını ellerinden alanların üzerine yürümeye çağıralım" dediler. Süleyman b. Surad bu sözlere cevap olarak şöyle dedi: "Acele etmeyiniz. Anlattığınız şeyleri düşündüm ve gördüm ki, Hüseyin'in katilleri Kûfe'nin ileri gelenleri, Arapların süvarileridir ve onlar da Hüseyin'in kanını talep etmekte. Bu sebepten onlar sizin istediğiniz şeyi ve bu kanı talep işinin kendilerinden aranılacağını anladıkları zaman, size şiddetle karşı koyar ve üzerinize yürürler..."

Ancak Kûfeliler onu dinlemezler ve Amr b. Hureys'i makamından atarak, o sırada Mekke'de halifeliğini ilân etmiş olan İbnu'-z-Zubeyr'e bey'at ederler.

Maamafih Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in hakları ve intikamı için gizlice faaliyet gösteren bu zümrenin el-Museyyeb b. Necebe el-Fezârî, Abdullah b. Sa'd b. Nufeyl el-Ezdi, Abdullah b. Vâl et-Teymî, Rifâ'a b. Şeddâd el-Beceli ve bir sahâbî olan Süleyman b. Surad el-Huzâ'î'den müteşekkil beş kişilik reis kadrosu ve bir kısım taraftarları, Kerbelâ'yı tâkiben Süleyman b. Surad'ın evinde gizli bir toplantı tertib ederler²³. Hepsî de Hz. Ali'nin seçkin dostları olan ve Hz. Ali'ye taraftar olanlarca da sevilen ve sayılan bu beş ileri gelen zevâtın başı çektikleri bu toplantı, el-Museyyeb b. Necebe'nin konuşmasıyla açılır. Özetle, o kendilerini temize çıkarmak ve taraftarlarını övmekle helâk olduklarını, Hz. Hüseyin'e karşı dürüst hareket etmediklerini ve o şehid edilmekte iken hiçbir suret ve şekilde yardımda bulunmadıklarını; artık bu durumda Allah'a ve Resûlüne kavuştukları zaman ne özür beyan edeceklerini

21 Süleyman b. Surad, Hz. Peygamber'in sahâbilerindendir. Müslüman olmadan önce adı Yesâr idi. İslâmîyeti kabul edince, Hz. Peygamber adını değiştirerek kendisine "Süleyman" adını vermiştir. Kavmî içinde sözü geçen, şerefli biri idi. Hz. Peygamber'in vefatlarından sonra Kûfe'ye gitmiş ve orada yerleşmiştir. Hz. Ali'nin safında Cemel ve Siffin'e katılmıştır. Muâviye'nin ölümünden sonra, Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye dâvet mektubunu yazanlar arasındadır. Ancak Hz. Hüseyin, oraya gelince ondan uzak durmuş ve Kerbelâ'da onun yanında savaşmamıştır. Çok şüpheli ve kararsız biri idi. Hz. Hüseyin şehid edilince pişman olmuş ve Tevâbûn hareketinin başını çekmiştir. Hk. bk. İbn Sa'd, 4/292-93; Taberî, 3/2334-35; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/172, *Tehzib*, 4/200-201; İbnu'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, 2/449-50. Hz. Hüseyin'i dâveti için ayr. bk. Taberî, 2/233; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, 4/20; Yâkûbî, 2/216-17.

22 Amr b. Hureys, o sırada Irak'ın umûmî vâlisi İbn Ziyâd'ın vekili sıfatıyla Kûfe vâililiği yapıyordu.

23 Taberî, 2/497-501; Belâzürî, 5/204-6. Kır. İbnu'l-Esir, 4/158-161.

bilemediğini; onun için Hz. Hüseyin'i şehîd edenler ile bu işi idare edenleri öldürmekten veya bu yolda öldürülmekten başka hiçbir mazeret yolunun kalmadığını söyleyerek aralarından birini reis seçmelerini ister. Daha sonra söz alan Rifâ'a b. Şeddâd, el-Museyyeb'i destekleyerek ya el-Museyyeb'in başkan olmasını yahut da Hz. Peygamber'in sahâbisi ve Ehl-i Beyt taraftarlarının büyüğü, kıdemliliği, dindarlığı ve iyiliği ile övülen Süleyman b. Surad'ın reisliğe getirilmesini talep eder. Sonra sırasıyla Abdullah b. Vâl ile Abdullah b. Sa'd da aynı meâlde konuşarak el-Museyyeb'in faziletini, Süleyman'ın da kıdemini zikrederler. Bunun üzerine el-Museyyeb, doğru söylediklerini ve kendisinin de Süleyman b. Surad'ı kendilerine reis seçmelerini ister. Neticede Süleyman'ın işi kabulü ve herkesin, bu iş için gerekli malzemeyi sağlayarak Abdullah b. Vâl'e teslim etmesini istemesi ile toplantı sona erer. Böylece hareket için gerekli malzeme toplama işi, Yezîd b. Muâviye'nin ölümüne kadar sürdürülür.

Daha sonra Süleyman b. Surad, Sa'd b. Huzeyfe el-Yemân'a bir mektup yazarak Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da başına gelenleri nakleder ve onu şehîd edenleri öldürmedikçe ve tevbe etmedikçe bu büyük hatâdan kurtulmanın yolu bulunmadığını bildirdikten sonra, onun ve onunla birlikte Medâin'de bulunan Ehl-i Beyt taraftarlarının yardımlarını ister, ve ayrıca mektubunda şöyle der: "...Dostlarımız için bu işi gerçekleştirecek zamanı ve buluşma yerini tesbît ettik. Buluşma zamanı 65. yılın Rebîyülâhîr ayının başı; bizimle buluşma yeri de en-Nuhayle'dir..."²⁴

Sa'd b. Huzeyfe, Süleyman b. Surad'ın bu mektubuna, harekete hazır olduklarını ve yardım edeceklerini bildiren bir cevap verir. Bu cevap, Süleyman ve arkadaşlarını sevindirir ve ümitlendirir²⁵.

Süleyman b. Surad, ayrıca Basra'da bulunan el-Musennâ b. Mahariye el-Abdi'ye de Sa'd'a gönderdiği mektubun bir kopyesini gönderir ve ondan müsbet yolda cevap alır²⁶.

Bu arada, fevkalâde güzel konuşan Ubeydullah b. Abdillâh el-Murri, etrafına topladığı halka, hergün mütemâdiyen Hz. Peygamber'in sevgili kızının oğlu Hz. Hüseyin'in hunharca ve haksız olarak şehîd edildiği; Allah'ın tevbeleri kabul edeceği, onun için onları Allah'ın Kitâbı,

24 Taberî, 2/502-3; Belâzûrî, 5/206. Krş. İbnu'l-Esir, 4/161.

25 Taberî, 2/504-5; Belâzûrî, 5/206. Krş. İbnu'l-Esir, 4/161.

26 Taberî, 2/505; Belâzûrî, 5/206; İbnu'l-Esir, 4/161-62.

Resûlünün sünneti ve Ehl-i Beytinin kanlarını talebe ve dinden çıkanlarla savaşmaya çağırdığı yolunda konuşmalar yapar²⁷.

Bu nevi propaganda faaliyetleri ve hareket için lüzumlu malzeme toplama işi, Yezîd b. Muâviye'nin ölümüne kadar, bu tarzda gizli gizli sürdürülür. Bu arada Yezîd b. Muâviye'nin 14 Rebiyülevvel 64/10 Kasım 683 tarihindeki ölümünden altı ay sonra, Ramazan ayının ortasında, Kûfe'ye, önce yine Hz. Hüseyin'in kanını taleb iddiasıyla ortaya çıkan el-Muhtâr b. Ebî Ubeyd; ondan sekiz gün sonra da kendisine Mekte'de bey'at edilmiş olan Abdullah b. ez-Zubeyr'in Kûfe vâlisi sıfatıyla Abdullah b. Yezîd el-Ensârî ve harac emîri olarak da İbrâhim b. Muhammed b. Talha b. Ubeydillah gelir²⁸.

Faaliyetleri ayrı bir çalışmada ele alınacak olan el-Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sakafî, Kûfe'ye goldikten sonra, halkı Hz. Hüseyin'in katilleri ile savaşmaya çağırıyor²⁹ ve "Ben, size, el-Mehdî Muhammed b. el-Hanefiyye'nin vezîri sıfatıyla geldim" diyordu. Ayrıca, "Süleyman b. Surad isyan ediyor; ama aslında kendini ve kendisi ile beraber olanları öldürüyor; çünkü o, savaştan anlamaz" diyerek, Kûfe'nin zaten müteReddit ve cesaretsiz halkını iyice şaşkına çevirip birbirine düşürüyordu.

Bütün bu işler olup biterken Yezîd b. el-Hâris b. Yezîd. b. Ruveym eş-Şeybânî, İbnu'z-Zubeyr'in Kûfe vâlisi Abdullah b. Yezîd el-Ensârî'ye gelir ve halkın, Hz. Ali'ye taraftar olanların Süleyman b. Surad ile beraber ona karşı isyan edeceklerini konuştuklarını; onlardan el-Muhtâr'la beraber olan sayıca az bir başka topluluğun da İbn Surad'ın faaliyetlerinin neticesini bekleyeceklerini söylediklerini ve dolayısıyla uygun gördüğü takdirde bu topluluklara karşı kuvvet toplayıp savaşması gerektiğini anlatır. Bunun üzerine Abdullah b. Yezîd, "Allah onlarla bizim aramızdadır. Eğer bizimle savaşmak isterlerse savaşınız; ama bu yola gitmezlerse, biz de onlarla savaşmak istemeyiz" der³⁰.

Bu haberler ve Kûfe'de Hz. Ali taraftarları arasındaki bu faaliyetler ve Süleyman b. Surad'ın Kûfe'de harekete geçmek istemesi üzerine Abdullah b. Yezîd minbere çıkar ve halka hitâben, Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra şu konuşmayı yapar³¹:

27 Taberî, 2/507-8.

28 Taberî, 2/509. Belâzuri'ye göre (5/207), önce İbn Yezîd gelir; ondan sekiz gün sonra da el-Muhtâr gelir.

29 Belâzuri, 5/207; İbnu'l-Esir, 4/163, 172.

30 Belâzuri, 5/207; Taberî, 5/210, 534.

31 Taberî, 2/510-11 (Hişâm ve Ebû Mihnef'ten).

Bana, bu şehrin halkından bir topluluğun bize karşı çıkmak istedikleri haberi geldi. İleri sürdükleri şeyin ne olduğunu sordum. Bana ifade edildiğine göre onlar, Allah rahmet eylesin el-Hüseyin b. Ali'nin kanını talep etmenin peşindelermiş. Allah'a and olsun ki, bana onların evleri gösterildi ve benden, onları yakalamam istendi. Ve bana, "Onlar sana karşı harekete geçmeden evvel sen davran", dendi. Ben ise buna yanaşmadım ve, "Eğer onlar benimle savaşırlarsa, ben de onlarla savaşırım; ama onlar beni bırakırlarsa, ben de onların ardına düşmem" dedim. Ve (bu insanlar) benimle neden savaşacaklar? Vallahi ben ne Hüseyin'i öldürdüm ne de onun katillerindenim. Üstelik onun öldürülmesini bir fâcia olarak telakki ettim. Eğer bu topluluk kendilerine güveniyorsa, ayaklansın, açıkça ortaya çıksın ve el-Hüseyin'i öldürenlerin üzerine yürüsün ve onlarla karşılaşsın; ben de onun katillerine karşı kendilerine yardımcı olayım. Şu İbn Ziyâd, el-Huseyn'in, sizin en hayırlılarınızın ve ileri gelenlerinizin katilidir; şu anda da sizin üzerinize yürümektedir. İbn Surad'a söz verenlerin, İbn Ziyâd'ın Menhic köprüsüne bir gecelik mesâfede olduğunu bilerek savaşa hazırlanması, onunla savaşması, aranızda düşmanlık sokmanızdan, birbirinizi öldürmenizden ve birbirinizin kanını dökmenizden daha iyi ve daha doğrudur. Bu düşman yarın sizin karşınıza çıkacak ve sizi köle kılacaktır. Vallahi bu, düşmanınızın arzusu ve dileğidir. Allah'ın başınıza geçerek sizi yedi sene idare eden kullarından en zâlimi, şüphe yok ki, o ve babası idi ve onları da iffetli ve dindar kimseleri öldürmekten kimse alakoyamadı...

İbnu'z-Zubeyr'in Kûfe vâlisi Abdullah b. Yezîd'in bu konuşmasından sonra, harac emiri İbrâhim b. Muhammed b. Talha'nın tahrîk edici ve hattâ tehdîd dozu ağır basan bir konuşma yaparak, "Ey insanlar! Sizi kılıcımız ve şu iki yüzlü adamın (vâlinin) sözleri cesarete sevk edip aldatmasın. Allah'a and olsun ki, sizler bize karşı çıkacak olursanız, biz de sizinle mutlaka savaşırız. Şayet bir topluluğun bize karşı çıkıp üzerimize yürümek istediğini farkedersek, onların oğulları yerine babalarını, babalarının yerine de çocuklarını mutlaka yakalarız..."³² demesi, Tevvâbûn hareketinin reislerinden el-Museyyeb b. Necebe'nin şiddetli itirazına sebep olur. el-Museyyeb'in, İbrâhim b. Muhammed'e cevabı, Mezhepler Târihi açısından oldukça ilgi çekicidir; çünkü aşağıda

32 Taberî, 2/511-12; İbnu'l-Esir, 4/164.

nakledilecek bu ifadelerde, kökü tâ Cemel vak'asına kadar uzanan olayların bir sonraki neslin veya oğullarının düşüncelerinde bile aynı hararetle devam ettirilmekte olduğunun tezâhürlerini bulmak mümkündür. Bu ise, insanlar arasında cereyan eden siyâsî veya şahsî hâdiselerin, o nesil veya sonraki nesiller tarafından da kendi temâyülleri istikametinde kullanılmak suretiyle yaşatıldığını ve böylece zümreleşme faaliyetlerinde gözden uzak tutulamıyacak bir tesîr hüviyeti kazandığı yolundaki görüşümüzü teyîd eder mâhiyettedir³³.

el-Museyyeb b. Necebe'nin İbrâhîm b. Muhammed'e karşı sıçrayıp sözünü keserek yaptığı cevâbî konuşma şudur³⁴.

Ey sözünden dönenlerin oğlu! Sen bizi kılıcınla ve cesaretinle mi tehdîd ediyorsun? Allah'a and olsun ki, sen, bundan da aşağı ve zelil vaziyettesin. Muhakkak ki seni, babanı ve dedeni öldürdüğümüzden dolayı bize karşı duyduğun kininden dolayı kinamiyoruz...

Bunun üzerine İbrâhîm b. Muhammed b. Talha, "Allah'a and olsun ki, savaşılacaktır ve bu (yani vâli Abdullah b. Yezîd) ikiye bölünecek ediyor; sonra da bunu açığa vuruyor" deyince, Abdullah b. Vâl et-Teymî ayağa kalkarak der ki³⁵:

Ey Teym b. Murre oğullarının kardeşi! Bizimle vâlimizin arasına girişinin sebebi nedir? Allah'a and olsun ki sen, bizim, ne vâlimizsin ne de üzerimizde gücünü yürütecek birisin. Sen ancak cizye emîrisin; onun için harâcınla meşgul ol. Vallahi bozguncunun biri isen bile hiç değilse bu ümmetin işini ifsâd etme. Ancak senin dönek baban ve deden de bey'at için el vermişlerdi; ama neticede perişan oldular.

Bu konuşmalardan sonra, el-Museyyeb b. Necebe ile Abdullah b. Vâl, vâli Abdullah b. Yezîd'in yanına giderek onun herkesin nazarında övülen ve benimsenen biri olmasını dilediklerini, ancak İbrâhîm b. Muhammed'in tehdîdkâr sözleri üzerine aralarında birtakım sürtüşmelerin vukû bulduğunu ve düşmanlığın doğduğunu bildirirler. Maamafih daha sonra İbrâhîm, vâliden özür dileyerek konunun şimdilik kapanması sağlanmış olur. Bu arada Suleyman b. Surad'ın adamları, artık açıkça silâh toplamaya, silâhlanmaya başladılar.

33 Krş. E. Ruhi Fıglalı, "Mezheplerin Doğuşunu Tesir Eden Sebepler", *İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enst. Der.* (Ankara 1980). 4/127 v.d., *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 13, 17-8, 21.

34 Taberî, 2/512; İbnu'l-Esir, 4/164.

35 Taberî, 2/512; İbnu'l-Esir, 4/164.

Hişâm ve Ebû Mihnef'e göre³⁶, hieretin 65. yılı (m. 684) girince, Süleyman b. Surad, taraftarlarını ordugâha gönderir. Rebîyülâhır ayının hilâli görününce (15 Kasım), ayaklanma için huluşma yeri olarak tesbit ettiği en-Nuhayle karargâhında dostlarının karşısına çıkar. Ordusunun arasında dolaşır ve gelenlerin azlığına şaşar kalır. Bunun üzerine Hakîm b. Munkız el-Kindî ile el-Velîd b. Gidayn el-Kinânî'yi atlı olarak Kûfe'ye gönderir. Bunlar Kûfe'ye girince, "Ey Hüseyin'in intikamcıları!" diye bağırlar. Sonra Mescid-i Kebire giderler ve orada da aynı şekilde bağırlar. Bu ilânlar üzerine sâdece iki kişi Nuhayle'deki karargâha katılır.

Süleyman b. Surad, sabahleyin erken saatte Nuhayle'deki karargâhına gelir. Kendisine bey'at etmiş olanların sayısını anlamak için divânını (bey'at defterini) getirtir ve onaltı bin kişinin bey'at etmiş olduğunu görür. Bunun üzerine, "Sübhânallah! Onaltı bin kişiden ancak dört bin kişi bize verdiği sözünde durmuş" der.

Yine Ebû Mihnef'in, olayda bulunmuş olan Humeyd b. Muslim'den Atıyye b. el-Hârîs yoluyla naklettiği rivâyete göre Humeyd der ki³⁷:

Süleyman b. Surad'a dedim ki: Allah'a and olsun ki, el-Muhtâr halkı senden uzaklaştırmaya çalışıyor. Ben onun yanındaki iki üç kişiden biri idim. Onun adamlarından birinin, "Biz iki bin kişi olduk" dediğini işittim. Bunun üzerine Vehb de, "Bizden ayrılarak geride kalan şu onbin kişi mü'min değil mi? Allah'tan korkmuyorlar mı? Allah'ı hiç akıllarına getirmezler mi? Bize, savaşa katılacaklarına ve yardım edeceklerine dair söz vermediler mi?" dedi.

Süleyman b. Surad, Nuhayle'de üç gün kahr ve güvenilir adamlarından bazılarını sözlerinden dönenlere Allah'ı ve verdikleri sözü hatırlatmaları için Kûfe'ye gönderir. Bu şekilde kendisine bin kişi daha katılır.

el-Museyyeb b. Necebe, Süleyman b. Surad'ın yanına gelir ve, "Allah seni bağışlasın! Gönülsüz katılacak kişilerden sana fayda gelmez. Sana isteyerek katılmış olanlardan başkası da senin yanında savaştırmaz. Artık kesinlikle kimseyi beklemeyelim. Acele et!" der. Süleyman cevâben, "Allah'a and olsun ki, iyi düşündün" der ve yayına dayanarak halka hitâben şunları söyler³⁸:

36 Taberî, 2/538 v.d.; krş. Belâzürî, 5/208; İbnü'l-Esir, 4/175 v.d.

37 Taberî, 2/540 v.d.; krş. İbnü'l-Esir, 4/175 v.d.

38 Krş. Belâzürî, 5/208-9.

Ey topluluk! Allah'ın vechi ve âhîret sevâbı isteğinin kendisini bizimle beraber buraya çıkardığı kimse bizdendir, biz de onunla beraberiz. Allah'ın rahmeti, hayatta iken de ölü iken de onun üstündedir. Ancak dünyayı ve dünya nimetlerini isteyene, Allah'a and olsun ki, ne dağıtacak fey'imiz ne de ganîmetimiz vardır. Bizde âlemlerin Rabbi olan Allah'ın rızâsından başka birşey yoktur. Bizde ne altın, ne yün kumaş ne de ipek vardır. Bizim boyunlarımızdaki kılıçlarımızdan, ellerimizdeki kargılarımızdan ve düşmanımızla buluşana kadar yetecek yiyeceğimizden başka şeyimiz yoktur. Bunların dışında birşeyler bekleyenler, bize katılmasınlar.

Bu sözler üzerine Suhayr b. Huzeyfe b. Hilâl b. Mâlik el-Muzenî kalkar ve dünyada, Süleyman b. Surad'ın el attığı ve niyet ettiği işde kendisine katılıp dostu olmak kadar hayırlı birşeyin bulunmadığını belirttikten sonra der ki: "Ey halk! Bizi bu yola sevkeden, günahlarımızdan tevbe ve Nebîmiz (s.a.s.)'in kızının oğlunun kanını taleptir. Bizim ne dînarımız ne de dirhemimiz vardır. Biz sâdece kılıçların ve mızrakların üzerine atılmaktayız". Bunun üzerine halk her taraftan, "Biz dünyayı istemiyoruz ve ondan ayrıldık" diye bağışırlar.

Bu konuşmalardan sonra Süleyman b. Surad yürüyüşe geçmek üzere iken, Abdullah b. Sa'd b. Nufeyl gelir. İbn Surad'ın arkadaşları onun da İbn Ziyâd'a karşı kendilerine katılmasını isterler. Ancak o, bir görüş ortaya atarak, şu anda Hz. Hüseyin'in intikamı için gideceklerini, oysa Hz. Hüseyin'i şehid edenlerden Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkas ile diğer ileri gelenlerin Kûfe'de bulunduklarını; oradan ayrılmakla düşmanları geride bırakacaklarını söyler.

Bunun üzerine Süleyman b. Surad, etrafındakilerin görüşlerini sorar. Onlar da Şam'a doğru gittikleri takdirde Hz. Hüseyin'in katillerinden İbn Ziyâd'dan başkasına rastlanmayacaklarını; onun için katilleri buradaki şchirden başka yerde aramamalarının daha doğru olacağını söylerler. Buna karşılık Süleyman b. Surad, "Dostumuzu öldüren ve orduları ona karşı sevkeden kimse hakkındaki benim görüşüm şudur" der ve ilâve eder: "Benim için o kimsenin teslim olmasından başka amân (kurtuluş) yoktur. Benim kanaatım, bu fâsık oğlu fâsık Mercâne oğlu Ubeydullah b. Ziyâd'ın üzerine gitmektir. Allah'ın adıyla düşmanınızın üstüne yürüyünüz..." Ayrıca Süleyman b. Surad, onları bu yolda ikaz ve teşcî eden sözler söyledikten ve Allah onlara zafer nasîb ettikten sonra buradaki işlerin daha kolayca çözülebileceğini belirttikten sonra da, "Allah'a and olsun ki, yarın siz kendi şehrinizin halkıyla sava-

şacak olursanız, herkes ya kardeşini veya babasını ve dostunu veyahut da öldürmek istemediği kimseyi öldürdüğünü görecektir. Onun için Allah'tan hayırlısını isteyiniz" diyerek sözlerini bitirir ve halk da yürüyüş için hazırlığa girer.

Vâli Abdullah b. Yezîd ve harac emîri İbrahim b. Muhammed, İbn Surad ve arkadaşlarının hareket etmek üzere oldukları haberini alınca, onlara şehirde kalarak güçlerini birleştirmelerini ve düşmanlarına karşı müştereken savaşmalarını teklife karar verirler. Halbuki Abdullah b. Yezîd, bir taraftan Hz. Hüseyin'in kanına girenler arasında olan tanınmış kimselerin kendisiyle açıkça görüşmelerinden çekinirken, diğer taraftan Kerbelâ vak'asının baş aktörü durumundaki Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs da, tevbecilerin evini basmalarından korktuğu için, geceleri, vâli konağında Abdullah b. Yezîd'in yanında geçiriyordu. Böylece vâli, bir yanda Kerbelâ vak'asına katılmış olsalar da Kûfe'nin ileri gelenlerini, öte yanda da Hz. Hüseyin'in kanının ardında olanları etrafında toplamak istiyor ve dolayısıyla Emevîlere karşı İbnu'z-Zubeyr'in hilâfet dâvâsını savunabilmek için güç birliği tesîsine gayret ediyordu.

İşte bu maksatla, Süleyman b. Surad'ın yanına gelen Abdullah b. Yezid, onların Müslümanlıklarını ve değerlerini övdükten sonra, kendilerini felâkete atmamalarını kûfe'den ayrılarak sayılarını ve güçlerini azaltmamalarını, onlar hazırlanmaya kadar Kûfe'de kalmalarını; çünkü müşterek düşmanlarının Kûfe'ye gelmek üzere olduklarını, bu sebepten topluca çıkıp çarpışmanın daha isâbetli olacağını söyler³⁹.

Süleyman b. Surad ise, artık karar verdiklerini ve mutlaka gideceklerini ifade edince, Abdullah b. Yezîd, hiç değilse kendisi bir ordu hazırlamaya kadar orada oturmalarını ve bu hazırlık bitince düşmana karşı birlikte çıkmalarını teklif eder. İbn Surad, bu teklifi kendi aralarında görüşüp kararlarını ona bildireceğini söyler.

Abdullah b. Yezîd ve İbrâhim b. Muhammed Kûfe'ye hareket ettikten sonra, Süleyman b. Surad, Nuhayle'deki adamlarına hitaben düşmanlarının üzerine yürüme kararında olduğunu ihsas eden bir konuşma yapar ve neticede 5 Rebîyülevvel 65/18 Kasım 684 Cuma günü yatsı vaktine kadar orada kalırlar. Yatsıdan sonra Nuhayle'den ayrılarak Deyru'l-A'ver'de gecelerler. Ancak orada, onunla beraber sefere çıkanların pekçoğu kendisiden ayrılıp geriye dönerler. Daha sonra o, Fırat kenarındaki el-Aksâs'da kadar gider ve orada konaklar. Burada

39 Taberî, 2/543; İbnu'l-Esir, 4/177.

yanından bin kişi kadar insanın ayrılmış olduğunu görür. Bunun üzerine, "Sizlerden ayrılmak isteyenlerin sizlerin yanınızda bulunmasını arzu etmem..." der ve sonra el-Aksâs'tan ayrılarak Hz. Hüseyin'in kabrinin bulunduğu Kerbelâ'ya giderek orada geceyi geçirirler.

Ebû Mihnef'e göre⁴⁰, Hz. Hüseyin'in kabrine varınca, feyâd-u-fi-gâne başlarlar. Ağlaşırlar. Ona rahmet dilerler. Namaz kılarlar. Yaptıkları kötülükten dolayı pişman olduklarını belirterek tevbe ederler. Nitekim Süleyman b. Surad ve ashâbı, Hz. Hüseyin'in kabri başında hep bir ağızdan feryâd ile derler ki:

Ey Rabbimiz! Şüphesiz biz, Nebîmizin kızının oğlunu terkettik. Başımızdan geçen bu iş için bizi affet ve tevbelemizi kabul eyle; çünkü Sen, tevbeleri kabul eden ve bağışlayansındır. Ayrıca Hüseyin'e ve onun sâdık dostları olan şe-hidlere de rahmet eyle! Ey Rabbimiz, Seni şahid tutuyoruz ki, bizler de onların şehid edildikleri şey için ölecek ve öldürüleceğiz. Eğer Sen bizi bağışlamaz ve rahmet etmezsen, şüphesiz hüsrâna uğrayanlardan oluruz.

Hz. Hüseyin'in kabrinin başında bir gece bir gündüz kaldıktan sonra, Süleyman b. Surad hareket emri verir. Ancak sefere iştirak eden herkes, istisnâsız, Hz. Hüseyin'in kabrine varıp ona rahmet dilemeden ve kendisi için de istigfarda bulunmadan hareket etmez.

Kerbelâ'dan ayrıldıktan sonra, önce el-Hassâse'ye, sonra el-Enbâr'a, oradan es-Sadûd'a, sonra da el-Kayyâre'ye varırlar.

Yine Ebû Mihnef'e göre, Abdullah b. Yezîd, Süleyman b. Surad'a bir mektup yazar ve bu mektup, ona, el-Kayyâre'de iken ulaşır⁴¹. O bu mektupta, daha önce yaptığı ikazları tekrar ederek, çok az sayıdaki bir güçle kalabalık bir kuvvete karşı gitmekte olduklarını; bunun ise akla uygun bir iş olmayacağını; onun için dönüp kendisiyle elbirliği etmelerini; böylece müşterek düşmanlarına karşı birlikte hareket etmekle gâlibiyete ulaşabileceklerini; dolayısıyla sözlerini dinleyip dönmelerinin daha isâbetli olacağını bildirir.

Bunun üzerine Süleyman b. Surad, Tevvâbûn topluluğuna mektup hakkındaki görüşlerini sorar: Onlar da, yola çıkıp cihada bağlandıklarını söyledikten sonra, onun kendi görüşünü sorarlar. O da der ki⁴²:

40 Taberî, 2/546. Krş. Belâzürî, 5/209; Ibnu'l-Esîr, 4/178.

41 Taberî, 2/548-49. Ibnu'l-Esîr'e göre (*el-Kâmil*, 4/178) mektup, el-Ehvaz'da iken ulaşır.

42 Taberî, 2/550.

Benim görüşüm şudur: Allah'a and olsun ki, şu iki rahmetten, şehidlik ve fetihten birine, bugününüzden aslâ daha yakın olmadınız. Allah sizleri hak üzerinde topladıktan ve sizin bunu O'nun lütfu ile istemenizden sonra, artık ondan vazgeçeceğinizi sanmıyorum. Biz ve onlar farklı düşünüyoruz. Eğer onlar ayaklanırlarsa, bizi İbnu'z-Zubeyr'in safında cihada çağırmaktadırlar. Oysa bana göre, İbnu'z-Zubeyr'in yanında cihad etmek, dalâletten başka birşey değildir. Bu bakımdan biz, bu işi geriye atalım ve sâhibine bırakalım. Biz yolumuzda başımıza bir iş gelirse, niyetlerimize göre günahlarımızdan tevbe edici olarak ölmüş oluruz...

Tevvâbûn topluluğu, İbn Surad'ın bu sözlerinden sonra el-Kayyâre'den hareketle Heyte'ye gelir. İbn Surad burada Kûfe vâlisi Abdullah b. Yezîd'e bir mektup yazar ve ona gösterdiği dostluk ve yakınlıktan dolayı teşekkür etmekle beraber, kendilerinin, işledikleri suçlarından dolayı tevbe ederek Allah'a yöneldiklerini, O'na tevekkül ettiklerini ve O'nun hükmüne râzı olduklarını bildirerek yollarına devam edeceklerini ifade eder. Bu mektup üzerine Abdullah b. Yezîd, etrafındakilere, "İşte ölmek isteyen bir topluluk! Onlardan size gelecek ilk haber, onların öldürüldükleri olacaktır. Allah'a yemin ederim ki, değerli Müslümanlar öldürülecektir. Onların Rabbi olan Allah'a yemin ederim ki, onlar düşmanlarını öldürmek şöyle dursun, aksine düşmanlarının kudretlerini artıracak ve aralarından da pekçok ölen olacaktır" dedi⁴³.

Ebû Mihnef'in Tevvâbûn topluluğu içinde bulunan Abdurrahman b. Cundub ve Abdurrahman b. Gaziyye'nin müsterek ifadelerinden Abdullah b. Avf b. el-Ahmer ile Yûsuf b. Yezîd kanalıyla bildirdiğine göre, Tevvâbûn Heyte'den hareketle Karkisiyâ'ya yaklaşınca İbn Surad, kendilerinden çekinerek kalesine çekilen ve dışarı çıkmayan Zufer b. el-Hâris el-Kilâbî'ye, pazarı açması için ricâda bulunmak üzere el-Museyyeb b. Necebe'yi gönderir. el-Museyyeb kendini tanıttıca, Zufer pazarı açtırır; onlara kendileri ve hayvanları için yiyecek hediye eder ve onları güzelce ağırlar. Oradan ayrılmadan önce de, kendilerine karşı çok kuvvetli bir düşman ordusunun gelmekte olduğunu haber aldığını; bu sebepten isterlerse şehirde kalabileceklerini, dilerlerse şehrin kapısında konaklayabileceklerini ve kendilerinin de düşmanlarına karşı onlara yardımcı olabileceklerini söyler. Ancak Süleyman b. Surad, bu teklife teşekkür ederek, kendi hemşehrilerinin bu yoldaki tekliflerini de

43 Taberî, 2/550-51. Krş. İbnu'l-Esir, 4/179.

reddettiklerini bildirince, Zufer, düşmanlarının Rıkkâ'dan ayrılarak Aynu'l-Verde'ye doğru gelmekte olduklarını; orada kalmadıklarına göre hiç değilse onlardan önce Aynu'l-Verde'ye varıp o kalabalık ordu ile geniş meydana ok ve mızrak çarpışması yapmamalarını; onlara karşı öncü birlikleri çıkarmalarını; birliklerini sağ ve sol kanatlara ayırarak birbirlerine destek sağlamalarını ve daha birtakım önemli taktik tavsiyelerinde bulunduktan sonra Allah'tan onlar için yardım dileyerek onlara vedâ eder⁴⁴.

Süleyman b. Surad ve kuvvetleri, oradan hareketle el-Mudun'a geçerek Sâ'â'ya gelirler. İbn Surad, orada, birliğini Zufer'in tavsiye ettiği şekilde tertibe sokar ve İbn Ziyâd'ın ordusundan önce Aynu'l-Verde'nin batı tarafına karargâhını kurar ve orada beş gün dinlenirler. Bu sırada Şam ordusu da oraya bir gün bir gecelik mesâfeye gelir.

Olayın kahramanlarından Abdullah b. Ğaziyye'nin naklettiğine göre⁴⁵, Süleyman b. Surad, Aynu'l-Verde'de kendi birliğine hitâben bir konuşma yaptıktan sonra, el-Museyyeb b. Neccebe'yi dört yüz süvariden oluşan bir öncü birliği ile keşfe gönderir. Ebû Mıhnef bu olayı, öncü birliğine katılmış olan Humeyd b. Müslim'den dinleyen babasından naklettiğine göre⁴⁶, el-Museyyeb, rastladığı bir A'râbiden düşman hakkında aldığı ilk bilgilere dayanarak kendilerine en yakın durumdaki Şurahbil b. Zilkelâ'nın karargâhına ansızın hücum ederek bir kısmını öldürür, bozguna uğratar ve hemen İbn Surad'ın yanına döner.

Bu olay üzerine Ubeydullah b. Ziyâd, el-Husayn b. Numeyr'i oniki bin kişilik bir ordu ile hemen Tevvâbûn üzerine gönderir. Tevvâbûn da 22 Cemâziyelevvel 65/4 Ocak 685 Çarşamba günü⁴⁷ onlara karşı çıkar. el-Husayn b. Numeyr, onları Abdülmelik b. Mervân'a itâata çağırır. Onlar da, buna mukabil, kendilerinden öldürülenlerin yerine öldürülmek üzere Ubeydullah b. Ziyâd'ı onlara vermelerini, Abdülmelik b. Mervân'ı hilâfetten indirmelerini ve İbn Zübeyr âilesinin beldelerinden çıkarılmasını; ayrıca hilâfetin Allah'ın her nîmet ve kerâmeti onların yüzü suyu hürmetine verdiği Hz. Peygamber'in Ehl-i Beytine verilmesini isterler.

Bu yoldaki istekler karşılıklı kabul edilmeyince, Çarşamba, günü çarpışma başlamış olur ve Tevvâbûn, ilk anda onları bozguna uğratar-

44 Taberî, 2/551-55. Krş. Belâzürî, 5/209-10; İbnu'l-Esir, 4/179, v.d.

45 Taberî, 2/555-56. Krş. İbnu'l-Esir, 4/181.

46 Taberî, 2/256-58; Belâzürî, 5/210.

47 Taberî, 2/558. İbnu'l-Esir'e göre (el-Kâmil, 4/182), 26 Cemâziyelevvel 65/8 Ocak 685.

rak karargâhlarına kadar çekilmeye mecbur eder. Ancak ertesi gün, el-Husayn b. Numeyr, sekiz bin kişilik bir yardım kuvvetiyle desteklenir ve dehşetli bir çarpışma olur. Şam ordusu ikinci günü de onbin kişi ile desteklenir ve çarpışma, aynı şiddetle devam eder. Çarpışmanın üçüncü, yani Cuma günü yeniden takviye alan Şam ordusu, Tevvâbûn üzerine her taraftan saldırır ve kuşluk vaktinde, 93 yaşındaki Süleyman b. Surad, Yezid b. Husayn'ın attığı okla ölür⁴⁸. Daha sonra el-Museyyeb b. Necebe, Abdullah b. Sa'd, Hâlid b. Sa'd b. Nufeyl ve Abdullah b. Vâl gibi, Tevvâbûn'un İbn Surad'dan sonra emir ve kumandasını üstlenen ileri gelenleri de ölürlür. O gün akşama kadar devam eden çarpışmadan sonra, Rifâ'a b. Şeddâd el-Beceli, artık kaybedilmiş bulunan savaştan arta kalanları toplayarak, o gece hareketle geri döner ve sabaha karşı savaş meydanından öylesine uzaklaşmış olurlar ki, el-Husayn b. Numeyr arkalarından birlikler gönderirse de yakalanmazlar. Tekrar Karkisiyâ'ya gelirler ve orada Zufer b. el-Hâris onları ağırlar. Orada üç gün kalırlar. Sonra Medâinliler Medâin'e, Basralılar Basra'ya, Kûfeliler de Kûfe'ye ayrılırlar⁴⁹.

Böylece târihlerin Tevvâbûn hareketi dediği bir ayaklanma, ilk-şîi olaylar arasında hezimetle sonuçlanan bir hareket olarak yer alır. Ancak bu olay, umûmî mânada Şîilik târihi için, oldukça önemli bazı vasıflar taşımaktadır.

Herşeyden evvel bu ayaklanmaya katılanların hemen tamamına yakınının, daha önce Bedevî olan kabilelere mensup kimseler oluşu dikkati çekmektedir. Böylece İslâm târihinde ortaya çıkan ilk isyan hareketleri, yani gerek Hâricî ayaklanmalar gerek ilk-şîi hareketler, Mekke ve Medine gibi ilk İslâm şehirlerine mensup Müslümanlardan değil, daha önce Bedevî hayatı yaşayanlardan kaynaklanmıştır⁵⁰. Bu da Bedevî

48 Taberî, 2/560. Krş. Belâzûrî, 5/210; İbnu'l-Esîr, 4/183.

49 Taberî, 2/568. Krş. Belâzûrî, 5/211 v.d.; İbnu'l-Esîr, 4/185. Çok büyük bir kısmının tamamen öldüğü Tevvâbûn topluluğunun hezimet haberini alan Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân, minbere çıkıp Allah'a hamd ve senâda bulunduktan sonra, "Şüphe yok ki Allah, Iraklıların fitne babası ve dalâletin başı olan Süleyman b. Surad'ı helâk etmiştir. Bilin ki, el-Museyyeb b. Necebe de başını kılıçlara top gibi terketti. Ve yine bilin ki, Allah, onların doğru yoldan sapmış ve insanları sapıklığa düşüren reislerinden Ezd'in kardeşi Abdullah b. Sa'd ile Bekr b. Vâil kabilesinin kardeşi Abdullah b. Vâl'i de öldürmüştür. Artık bunlardan sonra, kendilerinden ve savunacak ne de çekinecek kimse kalmıştır" der. (Taberî, 2/568-69; İbnu'l-Esîr, 4/186). Burada da görüldüğü gibi, Emevîlerin insanların işledikleri bir fiili Allah'a isnâd ederek mes'ûliyeti doğrudan O'na yöneltmeleri, gerek Hâricîler gerek kaderle ilgili farklı görüşler benimseyen fırkalara esash malzeme teşkil etmiştir.

50 Krş. Y. Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri* (Ankara 1965), 52-53; W.M. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 50.

hayattan imparatorlukta şehir hayatına geçişin doğurduğu ani değişikliğe bir tepki anlamı taşır.

Bu ilk-şîî olayına katılanlardan ileri gelenlerin ekseriyeti Güneyli, yani Yemenlidir. Bu noktadan hareketle, gerek ilk-şîî olaylarda gerek daha sonraki devirlerde, Şîîliğin ilk defa Güney Arabistan'dan gelen Yemenlilerce desteklenmesinin sebebi, an'anevi kültürün tesirinden kaynaklanmaktadır, denebilir mi? Prof. W.M. Watt, bu soruyu "Güney Arabistan, bin yıldan beri kralların, sülâle esasına göre birbirlerinin yerine geçtiği ve insanüstü vasıflara sâhip olarak görüldükleri eski bir medeniyet ülkesidir. Birinci/yedinci yüzyıl Araplarının, hiçbir şahsî krallık tecrübeleri bulunmasaydı dahi, medeniyetin karizmatik önderlere dayandırıldığı bir bölgeden gelen Yemenliler, şu veya bu şekilde, geleneğin tesirlerinde kalmış olacaktı" diyerek⁵¹ müsbet mânâda cevaplandırmaktadır ki, mevcut malzeme ve olayların akışı içinde, şimdilik sıhhatli ve isâbetli bir değerlendirme olarak görünmektedir.

51 Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 52.